

СЕМАНТИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ У ГРУПАХ ПАРОНІМІЧНИХ АТРАКТАНТІВ

На матеріалі української поезії 60-80 рр. ХХ ст. схарактеризовано додаткові асоціативні зв'язки, які виникають на основі глибокої звукової подібності слів. Представлено приклади семантичної кореляції атрактантів. Висловлено думку, що вплетення у семантичну і фонетичну канву поетичного твору близькозвучних слів не в позиції рими зумовлює виникнення нових конотацій. На підставі цього доведено, що паронімічна атракція є експресивним засобом звукової організації поетичного мовлення.

Ключові слова: паронімічна атракція, атрактанти, семантичні групи лексики, семантична кореляція.

Наталія Дащенко. СЕМАНТИЧЕСКАЯ КОРРЕЛЯЦИЯ В ГРУППАХ ПАРОНИМИЧЕСКИХ АТТРАКТАНТОВ

На материале украинской поэзии 60-80 гг. охарактеризованы дополнительные ассоциативные связи, которые возникают на основе глубокого звукового сходства слов. Представлены примеры семантической корреляции аттрактантов. Высказано мнение, что вплетение в семантическую и фонетическую канву поэтического произведения близкозвучных слов не в позиции рифмы обуславливает возникновение новых коннотаций. На основании этого доказано, что паронимическая аттракция является экспрессивным средством звуковой организации поэтической речи.

Ключевые слова: паронимическая аттракция, аттрактанты, семантические группы лексики, семантическая корреляция.

Nataliya Dashchenko. SEMANTIC CORRELATION IN THE GROUPS OF PARONYMOUS ATTRACTIONS

The additional associative, arising from a deep sound similarity of words, have been characterized on the material of Ukrainian poetry of 60-80 years of the twentieth century. Examples of semantic correlation of words have been shown. It has been suggested that the interweaving similar-sounding words in the semantic and phonetic canvas of poetic work in not rhyme position causes the appearance of new connotations. Based on this, we prove that paronymous attractiveness is expressive mean of sound organization of poetic language.

Keywords: paronymous attractiveness, attractions, semantic vocabulary group, semantic correlation.

Семантична ускладненість звукової організації – одна зі специфічних особливостей мови поезії. Оказіональні (орнаментальні) звукові засоби зумовлюють виникнення додаткової смислової інформації. Прийоми звукових повторів, звуконаслідування (ономатопеї), звукової метафори, звукового лейтмотиву можуть активізувати настільки сильні конотації, що зумовлюють переосмислення узвичаєних семантичних відношень. Серед цих прийомів особливу увагу звертає на себе **паронімічна атракція** (далі – ПА) – явище поетичної семантизації слів, зіставлених на основі глибокої звукової подібності (контекстуальне зближення неспоріднених, але фонетично подібних слів). У поезії минулого століття і початку ХХІ цей прийом розширив коло свого функціонування, ставши у багатьох поетів засобом «скріплення» віршових рядків.

Уперше цілісну теорію, яка відображала контекстуальне семантичне зближення слів, подібних за звуковим складом, розробив російський учений В. Григор'єв [2, с. 3]. У монографії «Поэтика слова» [4] науковець розглядає ПА в контексті понять «мова художнього твору», «поетична мова», «мова поезії», а також відстоює думку, що постійне нарощення глибини звукових повторів приводить до їх переростання у загальнопаронімічний принцип звукосмислових асоціацій.

В українській лігвостилістиці така особливість у поетичному тексті вперше отримала оцінку та аналіз у кандидатських дисертаціях. Так, здійснено системне дослідження ПА на

матеріалі української поезії і вказано на виразні ознаки ПА як окремого прийому слововживання й організації тексту, який представляє виражальні можливості мови української поезії і визначає своєрідність мовотворчості окремих авторів [5]. Г. Сюта проаналізувала ПА як засіб звукового оновлення тексту в поезії шістдесятників та членів Нью-Йорської групи [8]. Згодом явище ПА вивчали із різних позицій В. Воронюк [1], Л. Оліфіренко [6], Р. Ріжко [7] та ін. Паронімічна атракція в поетичних текстах – і засіб виразності та експресивності, і репрезентант креативної індивідуально-авторської мовної діяльності. Тому є підстави вважати її наукове осмислення актуальним.

Мета статті – представити домінуючі типи семантичних відношень між паронімічними атрактантами та звукообразний потенціал цього явища у поезії.

Матеріалом для статті слугували тексти поетичних збірок 60-80-х років ХХ ст. таких авторів: М. Вінграновського, В. Герасим'юка, І. Драча, О. Забужко, С. Йовенко, Л. Костенко, Р. Лубківського, С. Майданської, Б. Олійника, П. Осадчука, Д. Павличка, О. Пахльовської, М. Руденка, О. Сенатович, В. Симоненка, В. Стуса, М. Тимчака, Г. Чубая.

На тлі поєднання у близькій позиції у тексті схожих за звучанням слів можна простежити виникнення нових кореляцій, які пов'язують паронімічні атрактанти між собою. Вони тяжіють до одного семантичного поля, оскільки внаслідок (не) випадкового звукового «зіштовхування» характеризуються наявністю семантичних відношень (кореляцій), певною взаємозалежністю у межах поетичної фрази, інколи – взаємозв'язком семантичних полів у лексичній системі. Звукове уподібнення у потоці поетичного мовлення може зумовлювати широку семантичну кореляцію.

Асоціативні зв'язки виявляються розсіяними між звучанням і значенням слів, залучених ПА. В дослідженій поезії у відношення ПА активно вступають слова, що належать до далеких смислових груп. Найчастіше на основі звукової близькості встановлюються точки дотику між конкретними й абстрактними поняттями. Цей тип продуктивний майже в усіх поетів зазначеного періоду: Дон-Кіхот втікає з дому, – / із *мережок* у *міраж*; губами погасити *досконалості оскал* (Сенатович); Душі людської *туго* і *тайго*; Мужність не дається напрокат. / Не була *бароко барикад*; *алігатор* міста – *алергія* – / виходить із асфальтів, як з води; Над *присмерком смерек* – / усіх печалей білі епілоги (Костенко); *скроні* від *скрути* білі; І понесуть тих двоє очок / І *гріх* – не *гріх*, і сміх – *горіх*; *гарту* скривавлені *грати* (Драч); за *вітражами* *круті віражі* (Стус).

У переважній більшості сполучення атрактантів виявляються індивідуально-авторськими, та деякі пари слів на позначення конкретних та абстрактних понять повторюються у різних поетів:

острога / острога	Лиш <i>острогами остроги</i> все не пускають (Стус); Ось залізяка, – мабуть, <i>острога</i> , / Мов <i>острога</i> , гостра та жорстка (Лубківський)
тінь / стіна	І зблякли <i>тіні</i> на глухій <i>стіні</i> (Осадчук); <i>Тіні</i> ставали при <i>стінах</i> (Тимчак); По кутках шарахаються <i>тіні</i> , / Й дотлівають відблиски на <i>стінах</i> (Чубай); Тільки <i>тіні</i> згоряють на <i>стінах</i> ; На чотири <i>стіни</i> перемножена <i>тінь</i> (Забужко)
хмари / химери	Жену <i>химери</i> , ніби <i>хмари</i> (Осадчук); <i>Химери хмар</i> задушать горизонт (Костенко)

Конкретні та абстрактні поняття можуть виступати у прямому та переносному значенні, входить у різні тропи, ускладнені відношеннями ПА.

Друга група представляє близькозвучні слова на позначення конкретних понять: Чорніють руїни *гербами* й *гробами* (Пахльовська); Мліє *кріп* в запаху щім *окропі*; *Гвоздику* мені ти кидаєш. / *Гвіздом* вона в мене вбита (Драч); схилила осінь *грона горобин*; з якоїсь придбаний okazji, / іде під *вербами верблюдо!* (Костенко); Нам би з тобою козирувати / Над лядські *грати* і царські *гармати* (Драч); Повела житами стежка неширока / В *поле*, де *тополя* мріє одинока (Симоненко); з-під *порога* її *дороги* плывуть (Олійник). Однакові звукові асоціації між словами з конкретним значенням фіксуємо у різних авторів:

плащ / плече	Взявши небо / <i>плащем</i> на <i>плечі</i> (Драч), Первозданним і одвічним сумом / <i>Ллеться плащ</i> із білого <i>плеча</i> (Олійник)
коріння / крона	Як сама ти була від <i>коріння</i> до <i>крони</i> – / народом! (Олійник); <i>Коріння</i> й <i>крону</i> поєднали співи (Осадчук); Ти – <i>корінь</i> мій. А <i>кровою</i> – розлого – / Мені в це небо крилами врости (Драч)
крона / корона	<i>крона</i> , мов вогненна та <i>корона</i> ; <i>крона корони</i> , гірка й медяна (Драч); сонце – найвищий <i>Коран</i> . / І <i>крона</i> – найкраща <i>корона</i> (Костенко)

Значно частіше зіставляються конкретні поняття, які належать до далеких логіко-сміслових площин: Океаном свободи роздерти всі *груди*, як *грати*; *Аптека* для *аптека* (Драч); А потім сам собі воздвиг / *Свої столиці* і *каплиці* (Забужко); – Сороко, *сороко*, / А де твоя *сорочка*? (Вінграновський); Вже на віки скупили *індульгенцій* / *інтелігенти* за свої гріхи (Сенатович); І *циркуляр* дивився в *окуляри* (Симоненко); На *грудах* у вершника *друг* помира; загубитися не важко / Між провулків, *віражів* і *вітражів* (Олійник). На думку Р. Річко, сполучуваність звукоподібних (однак значеннево віддалених) лексем експлікує не тільки їхні неосмисли, а й оновлює та увиразнює поетичні образи, посилюючи експресивний потенціал художніх текстів [7, с. 170].

У відношення ПА вступають слова з абстрактним значенням: Свій *простір пристрасті* шаленством розгородь (Стус); Печаттю старості лягала на дівчаток / *Бездумності* й *бездушності* пора (Руденко); Жонглює будень *святістю* і *свинством*; Я забуваю *сумніви* і *сум*; Кризь дощ і сніг, *дебати* і *дебюти*; Старий співав без *гриму* і *гримас* (Костенко); Ви даруйте мені / оцю складність, і *сум*, і цей *сумнів*; пuste – *хвалі* й *хулі* заводить лік (Йовенко); Були зі мною *сум* і *самота* (Симоненко); Бідній дівчині стелиться шлях / у *заможність* / через *заміжжя* (Сенатович) та ін. Іменники на позначення конкретних й абстрактних понять активно і різноманітно залучені ПА. Як видно із прикладів, такі вислови мають форму метафор, паралелей, зіставлень і протиставлень, у яких художня семантика і звукова близькість навзаєм збагачують зміст і форму поетичного твору.

Непередбачувана здатність до нових звукових сполучень зумовлює постійне виникнення нових у семантичному плані пар атрактантів. Із розвитком прийому ПА виділилося коло слів, семантична кореляція між якими виявляє певну постійність і властивість до варіювання. Наприклад: *хмари* – *химери*, *острога* – *осторога*, *горе* – *гора*, *хула* – *хвала*, *серпанок* – *серпень*, *соло* – *соловей*, *віраж* – *вітраж*, *дим* – *дума*, *чад* – *чудо*, *ніжний* – *сніжний*, *воли* – *валуни* та б. ін. Окремі пари атрактантів, завдяки високій частотності вживання та своїм семантичним можливостям, розширюють межі сполучуваності і творять «паронімічні» гнізда на зразок: *корінь*, *крона*, *корона*, *країна*, *Коран*, *Крон*, *рана*, *кора*, *іронія*; *біль*, *білий*, *біля*, *задубілий*, *стобальний*, *стоглобальний*; *голуб*, *голубий*, *глибокий*, *глибінь*, *невблаганний*, *гублять*; *дрова*, *дерева*, *двір*, *двері*, *довір'я*, *древній* та ін.

Атрактантами виявляються назви істот і неістот. Як правило, вони зіставляються у межах метафор і порівнянь за такими моделями:

«живе – неживе»	<i>Прометей мартена</i> (Осадчук); <i>воли</i> , як <i>валуни</i> (Олійник)
«неживе – неживе»	Світилися <i>кіоски</i> , мов <i>кіотики</i> ; <i>Сіра віхола</i> , як <i>віхоть</i> ; <i>літо</i> гратиме в <i>лото</i> (Костенко); <i>Ім'я</i> печалі на <i>скрижлях криги</i> (Пахльовська)
«живе – живе»	Розцяцькованих мрій <i>павіани</i> і <i>пави</i> (Симоненко); <i>Археологи</i> з аквалангами – ви <i>архангели</i> / <i>Історії</i> (Лубківський)
«неживе – живе»	Стоять <i>віки</i> / Як <i>диваки</i> (Осадчук); <i>жоржина-дружина</i> (Вінграновський)

Така організація поетичної фрази спрямована на незвичність вираження, на переосмислення сталих семантичних зв'язків, на пошук певного сенсу.

У поезії 60-80 рр. ХХ ст. відображене широке коло власних назв та імен – міфологічних, літературних, історичних, – які набувають звукосмислового характеру, функціонують у паронімічно організованих сполученнях.

Можна відзначити таку особливість співзвучності власних імен, яка вказує на смислову орієнтацію у їх використанні, підтримувану загальним контекстом вірша: Чи мо', яка *Каліпсо* із

сапою / сапає щось на березі *Супою*; Закликав *майстра* для нових *скульптур*, / мене, *старого*, *витуривши* в *Тур* (Костенко); І *камінь* спав, *коліна* підбравши, / *Волинь* куняла (Драч); *лине* на *білі Балкани*; *вина – вона* від *вина* (Лубківський).

Виразним з погляду образності й семантичної кореляції є об'єднання двох близькозвучних власних імен: Пройшов крізь *Сезана*, *Моне* і *Мане* (Драч); власних назв із співзвучними їм апелятивами: *Нефертіті* визорує / Цей ядучий *нефрит*; *Блок* іде серед *блокади* (Драч). Асоціації, що виникають навколо власних назв, лежать в основі порівнянь, у яких власні імена використовуються у різних якостях. Звукосеміологічні зв'язки виявляються найчастіше між предметом і образом порівняння: знов штат *Невада*, як *завада* (Осадчук); А ти була, мадонна *Літта*, / Мов юне *літо*, молода (Драч); не будь *рабом* і смійся, як *Рабле!* (Костенко).

Важливе місце серед атрактантів належить міфічним і легендарним іменам. Синтаксичні зв'язки власного імені можуть збігатися зі звуковим відповідником. Звукова близькість пов'язує підмет і присудок: І ще *Пегас* – малесеньке лоша. / *Пасеться* між безсмертником і маком (Пахльовська); Все їм *дала* богиня їхня *Дана* (Костенко); підмет або присудок і слово їх групи: Бачать люди: / *Бужів* кінь *біжить* (Руденко); *Пегасові* *пасуватиме* золотиста моя попона (Драч). Поєднання власної назви з апелятивом або дієсловом-присудком справляє враження відновлення етимологічних зв'язків першого: Русявокоші *Берегині* / позолотили *береги*; В Дніпрі *купається* *Купава* (Костенко). Поряд із об'єднанням двох власних близькозвучних імен можливе виникнення звукової подібності й у їхніх означень: Ой чи *пінна Леда*, ой чи *панна Лада* (Драч).

Власні імена, стаючи в один ряд зі співзвучними їм апелятивами, можуть утворювати образи на основі зіставлення: Він пам'ятає / кожну *грань*, / в якій зійшлися *промені* і *прометеї* (Майданська); О, це на зло *неронам* і *харонам* (Герасим'юк); Од *Німана* до *Вісли*, / Од *Бога* і до *Бугу*; А чого я це все згадала? Не *Батія* чомусь, / не *Баторія* (Костенко); або протиставлення: *Гумор* – не *Гомер*; Прорубане вікно – з *укропу* у *Європу*; Колись були *Орфеї*, а тепер *корифеї*; Де вічне *літо* і немає *Лети* (Костенко); Смагливий *етнос* не боїться *Етни* (Пахльовська).

Серед інших власних назв у складі паронімічних сполучень використані географічні найменування: А в *Римі* початок *роману* (Драч); Мене не цікавлять ні *Рим*, ні *грим* (Сенатович). Власна назва може виступати у складі поетичного образу: Бо ж бар'єри до *кар'єри* / висотою в *Кордильєри* (Сенатович); Вітрів *свавілля*, музика – *Севілья!*; *Нарвані* квіти мої у *Нірвані*; Ти *половець*, ти *правнук печеніга*, / з *чужої муки* і з *чужої Мекки* (Костенко).

Звукова подібність слова-власної назви із апелятивом зумовлює виникнення між ними поетичної етимології з підкресленим гумористичним забарвленням: тих, що у степах zostались, / назвали *скити*, бо вони *скитались*; Ріка, звичайно, не *Егейське* море, / котре походить, звісно, від «*еге*»; А хай їй *грець*, тій *Греції!*; грек є *грек*, від того й слово – *гречний* (Костенко).

Більшість географічних назв стосується України. Найчастіше в ролі атрактантів виступають назви рік, міст, регіонів або місцевостей: Це таємнича та *Почайна*, / *Первопочатком незвичайна*; Може відчую за *Стугоною* *стогін* його чи сміх (Драч); *Тясмину тісно* од трупу козацького й *крови* (Стус); Чи можливо, на далекій *Vini*, / де *витає* в споминах душа, / мій онук (Руденко). У наведених прикладах можемо, без сумніву, відзначити наявність поетичної етимологізації, яка властива авторам досліджуваного періоду відносно географічних рідномовних назв. Близькозвучні слова часто добирають для топонімів з метою авторського етимологізування: Що цей *Київ* зі мною *скоїв* (Йовенко); бо за терпінням є *Трипілля*, / а за *Черніговом* – *Черніг*. / *Черніг* страшний, він дуже *чорний*; І слухав місяць золотистим вухом / страшні легенди про князів і ханів. / І пропливав старий *рибалка Трухан*. / *Трахунів* острів... острів *Тугорханів* (Костенко); І як ніколи щедра на літа / вся *Русь Рух* зелена (Сенатович); Виходжу з хати й чую вже здаля – *Голосить* в *Голосієві* земля (Павличко). Схожі за звуковим складом атрактанти об'єднують назву озера *Світязь*:

І. Драч	Та ніжно в <i>Світязі</i> купала / Свої <i>пресвітлії</i> слова
Л. Костенко	Воно мені світить і <i>світить</i> , / таке воно в <i>світі</i> одне. / – Я <i>Світязь</i> , я <i>Світязь</i> , я <i>Світязь!</i> / Невже ти не чуєш мене?

Використання власних назв та імен у поезії має давні та багаті традиції. Цим лексичним одиницям властива висока активність у формуванні семантики тексту. Накладання відношень ПА на такі лексеми зумовлює виникнення нового способу інтерпретації невідомих та оновлення традиційних назв та імен. Показове «навмисне» поєднання лексико-семантичних та звуко-семантичних прийомів із метою досягнення смислового ефекту. Найбільшої виразності, концентрації та смислового навантаження набувають ці прийоми у поезії Л. Костенко. При цьому спостерігаємо смислове тяжіння слів одне до одного, прагнення створити образ майже завжди побудований не тільки на основі подібності у звучанні та образності, але й на предметному значенні слів.

Численні приклади звукової подібності власних назв та апелятивів свідчать про переміщення у тексті смислових акцентів саме на атрактанти, які при цьому можуть бути навантаженими ще й тропеїчним значенням. Важливо відзначити, що такі конструкції у поетичному мовленні мають на меті привернути увагу читача до асоціативної гри значень, викликати зацікавлення нею.

Розгляд семантичних і звукових співвідношень атрактантів засвідчив здатність слів, що належать до різних лексико-граматичних груп, вступати у відношення ПА й утворювати смислові центри із образним навантаженням. Основну масу атрактантів складають загальні назви, що є найбільш інформативними з погляду семантики. У процесі зближення схожих за звучанням абстрактних та конкретних назв виявляється тенденція до поєднання слів, що належать до віддалених смислових груп. Власні і загальні назви, залучені ПА, активно й своєрідно виявляють свої образотворчі можливості й здатність підтримувати між собою звукосмислові зв'язки, зумовлені їх власним значенням і контекстом.

Процеси паронімічного зближення сприяють поглибленню розуміння взаємозв'язку між поняттями, інтертекстуальних зв'язків, виникненню тропеїчних конструкцій, формуванню комунікативного смислу тощо. Оскільки явище паронімічної атракції активне в українському поетичному дискурсі з 60 рр. ХХ ст. і донині, то подальші його студії можуть бути пов'язані як із мовними, образними його реалізаціями, так і зі специфікою його домінування в індивідуальних доробках різних авторів, а також в інших аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронюк О. В. Паронімічна атракція в заголовку текстів англomовної масової комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Воронюк. – Одеса, 1998. – 16 с.
2. Григорьев В. П. Паронимическая аттракция в русской поэзии ХХ века / В. П. Григорьев // Сборник докладов и сообщений лингвистического общества. – Калинин: КГУ, 1975. – Вып. 5. – С. 131-164.
3. Григорьев В. П. Паронимия / В. П. Григорьев // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия. – М.: Наука, 1977. – С. 186-239.
4. Григорьев В. П. Поэтика слова: монография / В. П. Григорьев. – М.: Наука, 1979. – 342 с.
5. Дашенко Н. Л. Паронімічна атракція в українській поезії 60-80 рр. ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; НАН України; Інститут української мови / Н. Л. Дашенко. – К., 1996. – 196 с.
6. Оліфіренко Л. В. Стилiстична роль паронімічної атракції у поезії В. Стуса [Електронний ресурс] / Л. В. Оліфіренко // Наука і життя: учасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку : матеріали наукової конференції. – Режим доступу : <http://intkonf.org/category/arhiv/1-suchasnist-nauka-chas-23-25-listopada-2011-r/filologichni-nauki/>
7. Ріжко Р. Л. Паронімічна атракція як домінанта українського поетичного дискурсу кінця ХХ – початку ХХІ століття / Р. Л. Ріжко // Лінгвістика. – 2011. – № 1. – С. 169-182.
8. Сюта Г. М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. М. Сюта; НАН України, Інститут української мови. – К., 1995. – 182 с.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014 р.